

TIJORAT BANKLARINING MUAMMOLI KREDITLARINI KAMAYTIRISH YO‘LLARI (“HAMKORBANK” ATB MISOLIDA)

Tillaboyev Xojimatbek Abdug'affor og'li

O‘zbekiston Respublikasi

Bank-moliya akademiyasi tinglovchisi

Tijorat banklarining barqarorligi va raqobatbardoshligi, avvalo, ularning aktivlar sifati va risklarni boshqarish darajasi bilan belgilanadi. Bank aktivlarining eng yirik qismi kreditlardan tarkib topgani uchun, ushbu aktivlar sifati butun moliya tizimi mustahkamligiga bevosita ta’sir ko’rsatadi. Muammoli kreditlar (non-performing loans, NPL) ulushining oshib borishi bankning likvidlik imkoniyatlarini toraytiradi, kapital yetarliligiga bosim o’tkazadi hamda foydalilik ko’rsatkichlarini pasaytiradi. Shunday sharoitda muammoli kreditlarni kamaytirish mexanizmlarini puxta ishlab chiqish nafaqat alohida banklar, balki butun bank tizimi uchun strategik vazifa darajasiga ko’tariladi. Ushbu tezisda muammoli kreditlar fenomeni nazariy va amaliy jihatdan yoritilib, “Hamkorbank” ATB misolida yechimlar tizimi taklif etiladi.

Muammoli kreditlar muammosi global moliya bozorlarida turli siklik bosqichlarda turlicha keskinlik bilan namoyon bo’lib keladi. Iqtisodiy pasayishlar, noaniqliklar, valyuta kursi tebranishlari, shuningdek, institutsional islohotlarning izchilligi ushbu jarayonga sezilarli ta’sir ko’rsatadi. Banklarning biznes-modellari ham muhim: chakana (retail) va kichik biznes (SME) kreditlariga ixtisoslashgan banklar, odatda, hajm jihatidan tez o’sadi, biroq risklarni baholash va monitoring mexanizmlarini yetarli darajada modernizatsiya qilmasa, NPL ulushi kutilmaganda oshishi mumkin. Demak, muammoli kreditlarni kamaytirish bir vaqtning o’zida prudensial nazorat talablariga moslashish, risk-menejmentni kuchaytirish, mijozlar bilan ishlash madaniyatini yaxshilash va raqamli texnologiyalarni joriy etishni talab etadi.

Hamkorbank ATB O‘zbekiston bank tizimida tadbirkorlikni moliyalashtirish, mikro va kichik biznes segmentini qo’llab-quvvatlash yo’nalishida faol ishtirok etib keladi. Bankning segmentar tuzilmasi, hududiy tarmog’i kengligi va hamkor tashkilotlar bilan aloqalari kredit portfeli hajmining o’sishiga zamin yaratadi. Shu bilan birga, tez o’sish davrida kredit risklari, ayniqsa, to’lov intizomi, ta’minotning likvidligi va qarz oluvchilar biznes-modelining barqarorligi bo’yicha qo’shimcha nazorat choralari talab qiladi. Mazkur tezisda “Hamkorbank” misolida muammoli kreditlarni kamaytirishning konseptual asoslari, amaliy mexanizmlari va bosqichma-bosqich yo’l xaritasi ishlab chiqiladi.

Ushbu ishning ilmiy yangiligi bankning kredit sikli bo’ylab — kreditni boshlang’ich baholashdan tortib, monitoring, erta ogohlantirish, restrukturizatsiya va

undirish (workout) bosqichlarigacha — kompleks boshqaruv yondashuvini taklif etishida namoyon bo'ladi. Taklif etilayotgan yechimlar xalqaro amaliyot (Basel standartlari, IFRS 9) va mintaqaviy xususiyatlar uyg'unligida ko'rib chiqiladi. Amaliy ahamiyati esa bank ichki siyosatlari, protseduralari, IT-arxitektura va inson resurslarini shakllantirish bo'yicha aniq tavsiyalar to'plami ko'rinishida aks etadi.

Muammoli kredit — bu kredit qiymatining to'liq va o'z vaqtida qaytmaslik xavfi yuqori bo'lgan, odatda 90 kundan ortiq kechikkan to'lovlarga ega yoki foizlari muntazam to'lanmayotgan, shuningdek shartnoma sharoitlari buzilgan kredit majburiyatlaridir. Xalqaro amaliyotda NPL odatda 90+ kun kechikish mezoni bilan belgilanadi, biroq shartnoma tuzilmalaridagi muhim buzilishlar, qarzdorning moliyaviy holati yomonlashuvi yoki qayta baholash (forbearance) faktlari ham muammo belgisi sifatida qabul qilinishi mumkin. IFRS 9 doirasida esa moliyaviy aktivlar "bosqichlar" asosida baholanadi: kredit riskining sezilarli oshishi kuzatilsa, yo'qotishlar uchun zaxiralar (expected credit loss, ECL) uzoq muddatli baholashga o'tkaziladi va bu bankning foyda-zarar hisobotiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi.

Muammoli kreditlarning tasnifi amaliy boshqaruv uchun muhimdir. Banklar ichki reyting tizimlari va risk-appetit bayonotiga tayanib, kreditlarni "standart", "substandart", "shubhali" va "umidsiz" kategoriyalarga ajratadi. Bunda asosiy indikatorlar — to'lovlarning kechikish muddati, qarzdor pul oqimlarining barqarorligi, ta'minotning likvidligi va huquqiy tozaligi, shuningdek, qarzdorning o'zini tutish profili (behavioral scoring) hisoblanadi. Kategoriya pasaygani sari zaxiralash hajmi ortadi, bu esa kapital rentabelligini kamaytirishi mumkin. Shu sababli to'g'ri tasnif, xolis baholash metodologiyasi va mavhumlikni kamaytiradigan ichki siyosatlar tizimi NPLlarni bosqichma-bosqich qisqartirishning poydevoridir.

NPLlar bank balansiga uch kanalda bosim qiladi: birinchidan, foiz daromadi yo'qotiladi (interest suspension), ikkinchidan, zaxiralash xarajatlari oshadi va sof foyda qisqaradi, uchinchi, likvid aktivlarga ehtiyoj ko'payadi va resurslar qimmatlashadi. Bundan tashqari, muammoli kreditlar ulushi yuqori bo'lgan banklar uchun moliya bozorlaridan jalb qilinadigan resurslarning narxi oshishi, ishonch indeksi pasayishi, hatto reyting agentliklari tomonidan baholarni pasaytirish xavfi mavjud. Shuning uchun NPLni boshqarish faqat undirish jarayoni emas, balki kreditlash siyosati, mahsulot dizayni, narxlash, risk-menejment va IT infratuzilmasini qamrab oluvchi korporativ masaladir.

Har bir bankning muammoli kreditlarni kamaytirish strategiyasi amaldagi qonunchilik, prudensial me'yorlar va nazorat organlari talablariga mos bo'lishi shart. Prudensial nazorat, odatda, kapital yetarliligi ko'rsatkichlari, yirik risklar konsentratsiyasi limitlari, insider kreditlari bo'yicha cheklovlar va klassifikatsiya-zaxiralash talablarini o'z ichiga oladi. IFRS 9 standartining joriy etilishi bilan banklar yo'qotishlarni oldindan baholash tamoyiliga o'tdi; bu esa ma'lumotlar

sifati, model riskini boshqarish va audit izini (audit trail) kuchaytirishni talab qildi. Banklar o'z ichki modellarini muntazam kalibrlab borishi, stress-testlar o'tkazishi va monitoring ko'rsatkichlarini nazorat organlariga shaffof tarzda taqdim etishi zarur.

Bozor konteksti nuqtayi nazaridan, muammoli kreditlar, odatda, iqtisodiy sikl bosqichlari bilan chambarchas bog'liq. O'sish davrida kredit portfeli tez kengayadi, risk baholashda optimizm kuchayadi va ayrim banklar yetarli differensial narxlash (risk-based pricing)ni tatbiq etmaydi. Rivojlanishning mazkur fazasida kreditlar ko'pchilik hollarda o'z vaqtida qaytadi, biroq keyingi sikl pasayishida yashirin risklar yuzaga chiqadi. Bu holatni yumshatish uchun qarzidor oqimlarining o'zgaruvchanligini (income volatility), tarmoq-spetsifik xatarlarni va hududiy risklarni portfel darajasida diversifikatsiya qilish muhim. Aggregatsiyalangan ko'rsatkichlar bilan cheklanib qolmasdan, segment, subsegment va hatto individual darajadagi indikatorlar bo'yicha erta signal tizimlarini yo'lga qo'yish tavsiya etiladi.

Muammoli kreditlarni kamaytirish bo'yicha davlat darajasida qo'llab-quvvatlash mexanizmlari ham muhim rol o'ynaydi. Masalan, bankrotlik va sud jarayonlarining tezligi hamda prognozlanishi, ta'minot huquqlarining himoyasi, ipoteka reyestrlari va garov mulkini realizatsiya qilish tartiblarining shaffofligi undirish samaradorligini belgilaydi. Shuningdek, kredit axborot byurolari faoliyati, kredit tarixini almashish madaniyati va moliyaviy savodxonlik dasturlari ham NPLlar profilaktikasida katta ahamiyatga ega. Davlat dasturlari orqali qayta moliyalashtirish choralari va maqsadli kompensatsiyalar muayyan davrlarda muammoli kreditlarni yengillashtirishi mumkin, biroq bu choralarning vaqtinchalikligi va bozor intizomini buzmasligi ta'minlanishi lozim.

Hamkorbank ATB, asosan, mikro, kichik va o'rta biznes (MSME), agrar sektor hamda chakana mijozlarga yo'naltirilgan kredit mahsulotlari bilan tanilgan. Bunday segmentatsiya ijobiy ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirga ega: bandlikni oshiradi, hududlarda tadbirkorlikni rag'batlantiradi va misli ko'rilmagan iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, ushbu segmentlarda qarzidor pul oqimlari mavsumiy va tsiklik xususiyatga ega bo'lib, bozor sharoitlari keskin o'zgarganda to'lov intizomi zaiflashishi ehtimoli yuqoriroq bo'ladi. Demak, "Hamkorbank" kabi profilli bank uchun kredit risklarini boshqarish dizayni segment va hudud kesimida chuqurlashtirilgan bo'lishi shart.

Muammoli kreditlar shakllanishining ichki omillarini tahlil qilsak, bir necha yo'nalish ko'zga tashlanadi. Birinchidan, dastlabki kreditlash bosqichida biznes-rejalarni baholashda konservativ ssenariylardan yetarlicha foydalanilmasligi qarzidorlarning optimistik prognozlariga ortiqcha suyanishga olib keladi. Ikkinchidan, ta'minot qiymatini baholashda kredit tsikli davomida qiymatning pasayishi (haircut) ehtimoli ko'pincha yetarlicha inobatga olinmaydi; bu esa undirish bosqichida garovning yetarli bo'lmasligiga sabab bo'ladi. Uchinchi omil — kredit monitoringi

jarayonlarining fragmentatsiyalanganligi: hujjat, moliyaviy va xulqiy (behavioral) signallar yagona platformada jamlanmagani uchun erta ogohlantirish imkoniyati cheklangan bo'lishi mumkin.

Tashqi omillar ham muhim: xomashyo va tayyor mahsulotlar narxining tebranishi, logistika zanjiridagi uzilishlar, valyuta kurslaridagi o'zgarishlar, shuningdek, soliq va bojxona tartibga solishidagi yangiliklar qarzдорlarning pul oqimlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, agrar segmentda hosildorlik va ob-havo xatarlarining kuchayishi sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shunday sharoitda kreditlar bo'yicha to'lov jadvalini mijoz biznes sikliga yanada moslashtirish, moslashuvchan amortizatsiya va grace-period shartlarini oqilona qo'llash, sug'urta vositalarini kengaytirish zarur.

Hamkorbank amaliyotida muammoli kreditlarni boshqarishning mavjud ijobiy jihatlari quyidagicha umumlashtirilishi mumkin. Birinchidan, kredit qarorlarini kollektiv tarzda ko'rib chiqish (kredit qo'mitasi) va delegatsiya limitlarining mavjudligi subyektiv qarorlar ta'sirini kamaytiradi. Ikkinchidan, risk-menejment va ichki audit funksiyalarining institutsional mustaqilligi kredit sifatini nazorat qilishga xizmat qiladi. Uchinchidan, kredit mahsulotlarining assortimenti segment ehtiyojlari asosida loyihalashtirilgani mijozga mos yechimlar ulushini oshiradi. Shunga qaramay, NPLni yana-da pasaytirish uchun ma'lumotlar boshqaruvi, scoring modellarini yangilash, erta ogohlantirish indikatorlari va undirish strategiyalarini segmentlar kesimida differensiallashtirish talab etiladi.

Kreditni rasmiylashtirishdan avvalgi bosqich NPLlarning kelajakdagi trayektoriyasini belgilovchi eng muhim bo'g'indir. Hamkorbank uchun bu bosqichda uch qatlamli baholash ramkasi tavsiya etiladi: moliyaviy tahlil (P&L, pul oqimlari, DSCR, leverage ko'rsatkichlari), biznes-model va bozor tahlili (mijozning value-chainidagi o'рни, raqobatchilar, narx elastikligi), xulqiy va psixografik ko'rsatkichlar (behavioral scoring, karta aylanmalari, tranzaksion naqshlar). Har bir qatlam uchun minimal o'tish balli (cut-off), hushyorlik zonasi va majburiy mitigatsiya choralari (qo'shimcha garov, kafil, sug'urta) belgilab qo'yiladi. Shu tariqa, risk-appetit bayonoti kredit qo'mitasi qarorlariga "metrikalar tilida" tarjima qilinadi.

NPLlarni kamaytirishning eng arzon va samarali yo'li — erta ogohlantirishdir. Hamkorbank uchun yagona monitoring platformasini yaratish taklif etiladi; u yerda moliyaviy ko'rsatkichlar (savdo tushumi, DSCR), operatsion signal-indikatorlar (terminal aylanmalari, hisob-kitoblar soni), xulqiy belgilar (to'lovlarning mayda kechikishlari, aloqa intizomi) hamda tashqi ma'lumotlar (kredit byurosi, sud qarorlari, negativ yangiliklar) real vaqt rejimida integratsiyalashadi. Har bir indikator uchun trigger darajalari belgilab, yashil-sariq-qizil zonalar doirasida avtomatik alertlar yoqiladi. Sariq zonaga o'tish bilan mijozga "light-touch" ishlov (profilaktik qo'ng'iroq, jadvalni eslatish, kesh-oqimni rejalashtirish bo'yicha maslahat)

boshlanadi; qizil zonada esa restrukturizatsiya bo'yicha dastlabki takliflar tayyorlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. IFRS 9: Financial Instruments — Expected Credit Losses bo'yicha yo'riqnomalar.
2. Basel Committee on Banking Supervision: Credit risk management va NPLlar bo'yicha tavsiyalar.
3. Xalqaro rivojlanish institutlari (EBRD, IFC)ning MSME kreditlash va NPL boshqaruvi bo'yicha amaliy qo'llanmalari.
4. Kredit axborot byurolari metodologiyalari va bank ichki siyosatlari bo'yicha reglamentlar.
5. Risk-sozlangan rentabellik (RAROC), PD/LGD/EAD va scoring modellariga oid amaliy qo'llanmalar.